

שיעור יג: שיטת הרמב"ם בדין מוכרי כסות

דף ד ע"ב

תוכן:

- א. הסתירה בדעת הרמב"ם בדין לובש כלאיים שלא לכוונת הנאה
- ב. חילוק ה'כסף משנה' ומהר"י קורקוס בין לבישה להעלאה
- ג. דרך רש"י והר"ש
- ד. קשיים בחילוק הכס"מ ומהר"י קורקוס
- ה. ביאור חילוקם ברמב"ם
- ו. ביאור הגמרא בב"ק לשיטת הרמב"ם - הכס"מ
- ז. ביאור הגמרא בב"ק לשיטת הרמב"ם - מהר"י קורקוס

מקורות לשיעור:

מסכת כלאיים פרק ט משנה ב ומשנה ה ובפירוש הר"ש שם
שבת דף כט ע"ב בהתייחס למשנה בכלאיים
בבא קמא דף קיג ע"א בהתייחס למשנה בכלאיים
הרמב"ם בהלכות כלאיים פרק י הלכה טז והלכה יח
'כסף משנה' ומהר"י קורקוס להלכה יח שם
תוספות ביומא דף סט ע"א ד"ה "קשין הן"
המאירי שם בב"ק דף קיג ע"א
הרמב"ם בסהמ"צ קפז
הרמב"ם בהלכות מאכ"א פרק יד הלכה י

א. הסתירה בדעת הרמב"ם בדין לובש כלאיים שלא לכוונת הנאה

פסק הרמב"ם בהלכות כלאיים פרק י הלכה טז: "... וכן מוכרי כסות מוכרין כדרכן ובלבד שלא יתכוונו בחמה שיציל להם הכלאיים שעל כתפן מן החמה ולא יתכוונו בגשמים להתחמם בו...".

בהלכה זו פסק הרמב"ם את המשנה, במסכת כלאיים פרק ט משנה ה, של "מוכרי כסות מוכרים כדרכם וכו", משנה אשר הגמרא (שבת דף כט ע"ב ופסחים דף כו ע"ב) העמידה אותה בשיטת ר' שמעון הסובר 'דבר שאינו מתכוון מותר' וזה מתאים לדרכו שפוסק תמיד כר"ש בדין 'דבר שאינו מתכוון'.

אולם באותו פרק בהלכה יח פסק הרמב"ם: "לא ילבש אדם כלאיים עראי, ואפילו על גבי עשרה בגדים שאינו מהנהו כלום ואפילו לגנוב את המכס ואם לבש כן לוקה".

בהלכה זו פסק הרמב"ם משנה נוספת ממסכת כלאיים המופיעה באותו פרק ט וזו משנה ב שאומרת: "ולא ילבש כלאיים אפילו על גבי עשרה אפילו לגנוב את המכס".

והנה הגמרא במסכת ב"ק דף קיג ע"א אומרת שגם דין זה יהיה תלוי במחלוקת התנאים בדין 'דבר שאינו מתכוון', ומשנה זו איננה סוברת כשיטת המתיר 'דבר שאינו מתכוון' ומביאה הגמרא ברייתא שאומרת שדין זה שנוי במחלוקת תנאים: "דתניא אסור להבריח את המכס, ר"ש אומר משום ר"ע מותר להבריח את המכס".

א"כ, הקושי העומד בפנינו כפול: ראשית, על המשנה במסכת כלאיים פרק ט, שם מופיעות שתי המשניות בצמידות, ולכאורה אינן עולות בקנה אחד!

ובאמת הר"ש בפירושו על המשנה שם כתב: "וסבר דבר שאינו מתכוון אסור כדמוכח בריש הגוזל בתרא, ופליג אסתמא דמוכרי כסות דסיפא..." וכן כתב הרע"ב שמשנה ב סברה כשיטת ר' יהודה ודלא כמשנה של "מוכרי כסות" ובאמת שתי המשניות חולקות זו על זו.

אולם הקושי הגדול הוא על הרמב"ם והוא כפול:

1. כיצד דין איסור לבישת כלאיים לגנוב את המכס שפסק אותו, מתיישב עם שיטתו ש'דבר שאינו מתכוון' מותר?

2. ועוד קשה, כיצד זה מתיישב עם דין 'מוכרי כסות' שאף אותו פסק הרמב"ם להלכה, שמותר ללבוש כלאיים כאשר אינו מתכוון להנאה?

ב. חילוק ה'כסף משנה' ומהר"י קורקוס בין לבישה להעלאה

ה'כסף משנה' שם בהלכה יח כתב: "ונראה שטעמו משום דס"ל דאפילו ר' שמעון מודה בהא, דכיון שהוא לובש ממש הרי עבר על 'לא תלבש שעטנז', אבל מוכרי כסות ותופרי כסות שאינם לובשים ממש אלא מעלים עליהם מותר אם אינו מתכוון".

הכס"מ לא כ"כ ביאר את החילוק בין לבישה להעלאה, אולם במהר"י קורקוס על המקום כתב ביתר ביאור: "ונ"ל דרבינו סובר דההיא דמוכרי כסות מיירי בנושא אותם על כתפו לבד ולא בלבישה גמורה ולכך כתב רבינו שיציל אותם הכלאיים שעל כתפם מן החמה ולכך לא הוי פסיק רישיה, וכן תירץ הריטב"א בפרק במה מדליקין, אבל ההיא דלהבריה את המכס מיירי בלבישה גמורה והוי פסיק רישיה ולא ימות דמודו כו"ע דאסור ואף אם יש עשרה בגדים ואינו נהנה מ"מ הרי לובש כלאיים ובלבישה דעת רבינו דלא שני לן בין נהנה ללא נהנה כיון שלובש כלאיים בכוונה חייב..."

היינו, בציור של "מוכרי כסות" ישנה מחלוקת ראשונים באופן הלבישה: רש"י פירש במסכת שבת "שהוא לובשו בשוק כדי להראותו למוכרו", הבין רש"י שהיתה "לבישה", היינו, הבגד היה מונח על גופם ממש בדרך לבישה כדרך כל אדם שלובש בגד, אלא שכונתם היתה להראותו ולא כדי להתחמם בו, אולם הרמב"ם מפרש שהבגד היה מונח על כתפם, היינו, רק העלו אותו על עצמם אך לא לבשו. לומד מהר"י קורקוס שרק בהעלאה אם לא כיוון מותר, אולם בלבישה ממש אפילו אם אינו מתכוון להנאה ג"כ אסור שהרי התכוון ללבישה.

ג. דרך רש"י והר"ש

לעומ"ז, רש"י בשבת דף כט שסובר שמוכרי כסות לבשו את הכסות ולא רק העלו אותה, ילמד שלא כחילוק זה, ויסבור שאף בלבישה ממש בעיניו כוונה להנאה כדי לאסור, וכמו"כ תוספות בב"ק דף קיג ע"א כתבו שלפי ר"ש שרי אפילו ללבוש, וכן הר"ש והרע"ב פירשו שר' שמעון מותר לגנוב את המכס עם כלאיים כי אינו מתכוון אע"פ שלובש וממילא כתבו שישנה מחלוקת בין המשניות.

ועיין בתוספות ביומא דף סט ע"א ד"ה "קשין הן" שהקשו על רש"י מדוע בגדי כהונה היו צריכים היתר על איסור כלאיים, הרי היו קשים ואין בהם הנאה והנה לדרך הרמב"ם היה ניתן לומר שכיוון שהכהנים לבשו את הבגדים ובלבישה ל"צ שתהיה הנאה, היו צריכים היתר, אולם כאמור ברש"י לא ניתן לומר כך, שהרי אף במוכרי כסות שלבשו ממש הצריך ר"ש הנאה.

אולם צ"ע בשיטת הר"ש שאף שלמד כנ"ל בשיטת רש"י, בכל זאת פירש את דין משנה ב שם, שלא ילבש אדם כלאיים אפילו ע"ג עשרה בגדים, באופן שלא נהנה מבגד הכלאיים, (לא שאינו מכוון להנאה הקיימת, אלא שבפועל אין הנאה) כדרך שהרמב"ם פירש וצ"ע איך זה מסתדר לשיטתו שאף בלבישה צריך הנאה.

ד. קשיים בחילוק הכס"מ ומהר"י קורקוס

יש לעיין בהסברם:

1. מה הסברא לחלק בין לבישה להעלאה לגבי הצורך בהנאה? אם כדי לעבור על איסור כלאיים יש צורך בהנאה ולכן אם העלה ולא כיוון להנות אינו חייב, מדוע כשלבש חייב, הרי לא רק שלא כיוון להנות, אלא בפועל אין בכלל הנאה כמו שכתב מהר"י קורקוס?

2. הגמרא אמרה אצלנו בדף ד ע"ב שבעינן הנאה בהעלאה דומיא דלבישה, ואם את כל הצורך בהנאה בהעלאה למדנו מלבישה, כיצד יתכן שנצריך יותר הנאה בהעלאה מאשר בלבישה?

מהר"י קורקוס מתייחס לדברי הגמרא וכותב: "וצריך לפרש לדעת רבינו אי כתב רחמנא העלאה ה"א כל העלאה אפילו שאין שם הנאה כלל דסתם העלאה הכי הוא, כתב רחמנא לבישה לגלויי עלה דהעלאה, דבעינן העלאה דומיא דלבישה דאיכא הנאה, ואי כתב לבישה ה"א בסתם לבישה אסר רחמנא דנפיש הנייתה כתב רחמנא העלאה לגלויי דלבישה אפילו בסתם העלאה אסירא. נמצא שהעלאה צריך שיהא בה דומיא דסתם דלבישה ולבישה אפילו דומיא דסתם העלאה דהיינו דומיא דמוכרי כסות שאין שם הנאה דסתמא הכי הוא אסירא, נמצא דהעלאה גלי אלבישה לאחמורי ולאפוקי מסתם משמעותיה ולבישה גלי אהעלאה לאקולי ולאפוקי מסתם משמעותיה, כנ"ל לפרש לדעת רבינו".

א"כ, המהר"י קורקוס לומד שלא רק שאין סתירה מהגמרא אלא זה פשוט הגמרא לפי הרמב"ם, שיש צורך שההעלאה תהיה כמו **סתם לבישה שבפסוק** שיש הנאה, אולם על הלבישה עצמה חייב גם אם אין הנאה, דומיא דסתם העלאה והדברים לכאורה סתומים.

3. הגמרא אומרת מספר פעמים שצריך לבישה דאית בה הנאה וכיצד אומר מהר"י קורקוס שדי שכיוון ללבישה ואין צורך בהנאה?

למעשה את השאלה האחרונה ניתן להקשות ישירות על הרמב"ם שפוסק באותה הלכה שכשבלבש בעשרה בגדים זה ע"ג זה והבגד העליון הוא כלאיים חייב למרות "שאינו מהנהו כלום" כלשונו, ובאותה הלכה מביא "ואפילו לגנוב את המכס" נראה ברמב"ם שזה המשך לדברים הקודמים ויל"ע באמת כיצד חייב ללא הנאה, כאשר הגמרא אומרת שצריך הנאה בלבישה?

ה. ביאור חילוקם ברמב"ם

המאירי שם בב"ק דף קיג ע"א כתב: "לא ילבש אדם כלאיים אפילו דרך ארעי ואפילו על עשרה בגדים שאין הנאת חמום מגעת לו, הואיל ומ"מ דרך חמום בכך ואפילו לא כיון אלא להבריא בו את המכס...". בדברי המאירי נמצא המפתח להבנת דעת הרמב"ם.

מה הפשוט בדבריו "הואיל ומ"מ דרך חמום בכך"?

כדי להבין את גדר הדבר נעיין תחילה באיסור אחר והוא איסור אכילת בשר בחלב אליבא דהרמב"ם.

ביאור שיטת הרמב"ם באיסורי אכילה

כבר הבאנו בקצרה בשיעור הקודם את הרמב"ם בספר המצוות מצוה קפז שבא לבאר מדוע מנה את איסורי בישול בשר וחלב ואכילת בשר בחלב כלאווים נפרדים, ואילו את איסור הנאה מבשר בחלב, שגם הוא נלמד מפסוק מיותר, לא מנה לחוד? ומבאר שאכילה והנאה הם עניין אחד שהרי אכילה היא מין ממיני הנאה. מהי כוונתו?

יש להגדיר היטב מה הפירוש שאכילה אסורה מדין הנאה, האם לאכילה אין מאפיין משל עצמה וכל האיסור באכילה הוא בהנאה שמקבל מהאכילה ולא בעצם האכילה?

אם אכן כך, הרי שיש לעיין מדוע התורה כותבת "לא יאכל" ולא "לא ייהנה"?

הרמב"ם כותב שלא לוקים על הנאה, ובאמת מדוע? היה מי שרצה ללמוד (המל"מ) בגלל שאין לאו מפורש על איסור הנאה, אך הקשה ע"ע מבשר בחלב שיש בו לאו מפורש על הנאה (גם בכלאי הכרם לומדים מ"פן תיקדש"). ה'מגיד משנה' בפרק ח מהלכות מאכ"א ביאר שהנאה מדבר מאכל נחשבת שלא כדרך הנאתו, כי מאכל עומד לאכילה ולא להנאה ולכן אין לוקין כמו שלא לוקים על חצי שיעור, רואים במ"מ שאין אכילה והנאה עניינים שונים אלא גם האכילה אסורה משום ההנאה ודבר מאכל עומד להנאת אכילה והיא ההנאה העיקרית שבו, לעומת שאר ההנאות שאינם עיקר ההנאה בחפץ **ודומה** לחצי שיעור שנחשב **קצת** אכילה כך שאר הנאות נחשבות לקצת הנאה, ומלקות יש רק על ההנאה הגמורה שהחפץ עומד לה.

ממילא כיוון שעיקר ההנאה לה עומד החפץ הינה הנאת אכילה הרי שעיקר שם האיסור נקרא ע"ש האכילה שזו ההנאה שהחפץ עומד לה ואכמ"ל גם ב"נקודה הנפלאה" של הרמב"ם בפירוש המשנה לכריתות פרק ג ששייכת מאד לעניין.

כשעוסק 'החינוך' במצוות בשר בחלב במצווה קיג אומר לכאורה כרמב"ם, שמונה את לאו הנאה ואכילה ללאו אחד אולם מבאר שהאיסור הוא ליהנות אלא שהתורה קראה להנאה אכילה כי היא ההנאה התמידית שמגיעה לאדם על דרך "ויחזו... ויאכלו וישתו" שהכתוב כינה הנאה בלשון אכילה, א"כ לפיו "לא תאכל" הכוונה היא "לא תהנה", והנה ביאורו אינו כרמב"ם לפיו התורה מתכוונת לאכילה כאכילה אלא שגם שאר הנאות הפחותות בכלל. כאמור, אין כוונת הרמב"ם שלאכילה אין מאפיין משל עצמה ושכל האיסור באכילה הוא בהנאה שמקבל מהאכילה ולא בעצם האכילה שהרי הרמב"ם כותב ש"הזהירנו לאכול בשר בחלב" ולמה מזכיר "לאכול" שזה רק אופן מציאותי איך להשיג את ההנאה שיכתוב רק ש"הזהירנו ליהנות"?

יל"ע בשיטת החינוך דאם האיסור הוא ההנאה ממש למה שיעור האיסור הוא בכזית? הרי האיסור הוא להנות ולא עצם האכילה! אולם לפי הרמב"ם מובן, דעניין הנאת אכילה הוא ליטול **אכילה** מהחפץ ואם אכילת פחות מכזית לא נקראת 'אכילה' הרי שלא נחשב שנטל אכילה מהחפץ, לא השתמש בחפץ שימוש של אכילה.

הנאת אכילה ללא שנהנה

כבר הקשו על הרמב"ם שפסק בהלכות מאכ"א פרק יד הלכה י, שכל האוכלים אינו חייב עליהן אא"כ אכלם דרך הנאתו, אך אם אכל שלא כדרך, כגון ששם דבר מר באוכל, כך

שאינן לו הנאה, אינו חייב, חוץ מכלאי הכרם ששם לא נאמר האיסור בלשון אכילה. וקשה, דאם יסוד איסור אכילה הוא איסור ההנאה אז גם אם יש ריבוי בפסוק שאין פטור של שלא כדרך' אולם הרי לא נהנה ואיך נחייבו?

רואים שלמרות שאין לו הנאה בכל זאת נחשב להנאת אכילה, כיון שמושג 'אכילה' זה להשתמש עם החפץ בתור מאכל ולכן מושג אכילה בעצמו הינו הנאה כי זהו שימוש, ולכן אף אם הגברא לא נהנה אולם הוא השתמש בחפץ (בזה שאכלו) וזה גופא איסור ההנאה, ליטול הנאה מהחפץ, הנאת אכילה זהו שימוש בחפץ באופן של אכילה, גם אם אין הנאה בפועל ולא הקורת רוח שהגיעה אליו היא האיסור, וא"כ הפטור של שלא כדרך הנאת אכילה אינו כי חסר בהנאה אלא חסר באכילה.

הגדרת איסור הלבישה לפי"ז

א"כ ראינו באיסורי אכילה לדעת הרמב"ם, שהאיסור אמנם הוא 'לעשות אכילה', לאכול, אולם מעשה אכילה פירושו שימוש בחפץ, היינו לקיחת הנאה, לקיחת הנאה כזו שהיא עיקר ההנאה שהחפץ עומד לה, ולכן אף שהאיסור הוא איסור אכילה אולם אכילה פירושה השתמשות של אכילה והשתמשות מובנה הנאה.

כך נגדיר כאן - לבישה היא סוג של איסור הנאה, אך לא מצד ההנאה שמגיעה אליו כתוצאה מהלבישה אלא הלבישה עצמה היא מעשה של לקיחת הנאה, לבישה היא מין ממניי הנאות, הוא משתמש בבגד לחימום וכדו' ולכן אם לא שם את הבגד עליו לשם זה, זו לא לבישה.

לפי"ז נבין מה שלכאורה יש לתמוה, מהיכן יודעת הגמרא אצלנו שבלבישה צריך שתהיה הנאה הרי אין פסוק על כך? להנ"ל זה מונח בעצם הגדרת לבישה.

כיוון שהאיסור בלבישה שהיא מין הנאה, הוא לקיחת ההנאה, היינו שעושה בבגד שימוש שנקרא 'לבישה', מעשה של התעטפותו בבגד דרך לבישה, הרי שלא משנה אם נהנה בפועל והגיע אליו חימום דסו"ס הוא עשה שימוש של לבישה בבגד, ו"לקח תשמיש" שזה נקרא "נהנה" מהבגד וזהו עצם האיסור.

זו כוונת המאירי שאומר שכיוון שעשה בדרך חימום חייב, דעשה בבגד מעשה שהבגד מחמם ולא משנה שישנם עוד בגדים ובפועל לא הגיעה אליו הנאה.

לפי"ז וודאי הוא שהרמב"ם מצריך לבישה של הנאה אך לא צריך שתגיע אליו הנאה, וא"כ רק כאשר עשה לבישה ממש, ניתן לומר שעשה מעשה לקיחת הנאה מהחפץ בדרך לבישה, אבל כשהעלה ורק סתם הניח את הבגד ע"ע, אין זה 'מעשה לבישה' ואין זה מוגדר כמעשה הנאה וממילא א"א לחייבו מצד המעשה עצמו, אולם ניתן לחייבו מצד שבפועל נהנה מהבגד.

זה פשר מה שהגמרא לומדת 'העלאה' מ'לבישה', לומדת שבשניהם צריך הנאה, אולם בלבישה שעושה מעשה נטילת הנאה בעצם הלבישה, ניתן לחייבו משום עצם מעשה נטילת הנאה אע"פ שלא נהנה, אולם בהעלאה רק ניתן לחייבו אם הגיעה אליו הנאה, לכן במוכרי כסות שלפי הרמב"ם עשו רק העלאה על כתפיהם, אם לא מתכוונים ליהנות פטורים, משא"כ בגניבת המכס שלבש ממש חייב.

ו. ביאור הגמרא בב"ק לשיטת הרמב"ם - הכס"מ

הבעיה שנתורה לנו לפתור אחרי בירור דעת הרמב"ם היא, איך הרמב"ם יבאר את הגמרא בב"ק דף קיג, שם הגמרא כותבת הפוך מהרמב"ם, דכותבת שאף בלובש לגנוב את המכס צריך הנאה ואם לא מכוון לה לפי ר"ש פטור?

הכס"מ התייחס לכך וכתב שם: "ואע"ג דבפרק הגוזל בתרא קאמר אהאי מתניתין דלא ילבש אדם כלאיים אפילו ע"ג עשרה אפילו להבריא את המכס, מתניתין דלא כר"ע דתניא אסרו להבריא בכלאיים את המכס ר"ש אומר משום ר"ע מותר להבריא בו את המכס, בשלמא לעניין כלאיים בהא פליגי מר סבר דבר שאינו מתכוון אסור ומר סבר דבר שאינו מתכוון מותר, יש לדחות ולומר דסבר רבינו דלא בעא תלמודא לנחותי לחלק כמו שחילקתי בין דרך לבישה לשלא דרך לבישה ונקט דרך קצרה לומר דבשאינו מתכוון פליגי ואע"ג דלקושטא דמילתא לאו בהכי פליגי לא חש מאחר דלא אתא אלא לאקשווי דלהבריא את המכס מי שרי, ושפיר דמי לידחק בכך שלא להוציא סתם מתניתין מהלכה".

לכאורה דבריו תמוהים מאד, דכיצד ניתן לומר שכתבה הגמרא "דרך קצרה" כאשר כתבה דבר לא נכון, לכאורה, שהרי אם באמת ב'לבישה' לא צריך בכלל שתהיה הנאה, כיצד הגמרא נוקטת מושג של 'דבר שאינו מתכוון'? ל-מה לא התכוון והיה צריך להתכוון כדי לעבור? אם ללבישה - הרי התכוון לה, ואם להנאה - הרי לא צריך בכלל שתהיה הנאה כמו שכותב הרמב"ם "אינו מהנהו כלום" וא"כ וודאי של"צ להתכוון למה שלא צריך שיהיה!

דברי הכס"מ צע"ג, ונפנה למהר"י קורקוס שגם הוא חילק בעיקרון ככס"מ כמו שראינו, אולם ביאר את הגמרא אחרת, ודבריו צריכים אריכות גדולה לבארם.

ז. ביאור הגמרא בב"ק לשיטת הרמב"ם - מהר"י קורקוס

הסבר מהר"י קורקוס והקשיים בו

מהר"י קורקוס אומר: "ונ"ל דרבינו סובר דההיא דמוכרי כסות מיירי בנושא אותם על כתפו לבד ולא בלבישה גמורה ולכך כתב רבינו שיציל אותם הכלאיים שעל כתפם מן החמה ולכך לא הוי פסיק רישיה, וכן תירץ הריטב"א בפרק במה מדליקין, אבל ההיא דלהבריה את המכס מיירי בלבישה גמורה והוי פסיק רישיה ולא ימות דמודו כו"ע דאסור, ואף אם יש עשרה בגדים ואינו נהנה מ"מ הרי לובש כלאיים ובלבישה דעת רבינו דלא שני לן בין נהנה ללא נהנה כיון שלובש כלאיים בכוונה חייב... ומה שהעמידו בהגוזל ומאכיל ההיא דלא ילבש כלאיים להבריה את המכס כרבי יהודה היינו מיקמי דידיעין דמודי ר"ש בפסי"ר".

דבריו צע"ג:

הוא כתב שחייב בלבישה כי זה פסי"ר, ולא מובן, הרי אין הנאה ול"צ להנות, א"כ מה שייך לומר 'פסי"ר'?

הוא אומר שהגמרא אמרה שדווקא ר' יהודה מחייב לפני שידעה שר"ש מודה בפסי"ר, אך לפי האמת שר"ש מודה בפסי"ר, אז לגנוב את המכס שזה פסי"ר גם אליבא דר"ש אסור.

מבואר בו שכאשר לובש עשר בגדים להבריה את המכס זה נוגע לפסי"ר, ושוב לא מובן מה הקשר שהרי אמר שבלבישה ממש ל"צ הנאה וגם באמת אין הנאה, ומה שייך לקרוא לזה 'אינו מתכוון' ולחייבו בגלל פסי"ר הרי אין הנאה ול-מה בדיוק אינו מתכוון אם לא צריך הנאה? והרי ללבישה כן מתכוון!

רמז בו שיש הבדל בהבנת שיטת ר"ש, בין קודם שידענו שר"ש מחייב בפסי"ר לבין לאחר שידענו זאת, לכן הכוון הכללי בדבריו נראה, שאין כוונתו לומר שזה נוגע לעניין 'אינו מתכוון' שהרי לא שייך כאן כי לא צריך כוונה, אלא נוגע לעניין אחר והוא "מלאכה שאינה צריכה לגופה", ונאריך מעט בביאור הדברים.

היתר 'דשא"מ' מטעם 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'

רבא חידש במסכת שבת דף קלג שמודה ר"ש בפסי"ר, בתחילה אביי לא סבר כך ולבסוף קיבלה

מה הטעם שמודה ר"ש בפסי"ר?

לשם כך יש לברר מה בכלל החיסרון ב'דבר שאינו מתכון' שבגללו ר"ש מתיר? יש הרבה להאריך ואכ"מ, אלא נכתוב כעת בתמציתיות רק את הזוית הנוגעת לנו ובע"ה נרחיב בשיעורים למסכת כתובות אם יעזרנו ד'.

נלך כעת בהבנה שאף שמעשה מיוחס אליו אולם חסר בשם המלאכה, כאשר אדם גרר ספסל ויצא לו חריץ, מעשהו מוגדר 'גרירה', לא די במה שיצא מתח"י, שיצאה לו חרישה ע"י שגרר ספסל, הוא לא עשה מלאכת חרישה, הפעולה בה התעסק אינה מוגדרת 'חרישה', אלא עפ"י כוונתו, 'גרירה'.

מה עושה הפסי"ר?

אם בהכרח ע"י גרירה יהיה חריץ, הרי שממילא לגרור ספסל זה 'לחרוש', פעולת גרירה איננה קובעת שם לעצמה אלא זו פעולת 'חרישה', באמת גם בפסי"ר הוא נשאר 'אינו מתכוון' ולא שהוא באמת מתכוון אלא זה מקביל למתכוון כי עוסק במלאכת חרישה, כמו שאם היה מתכוון בפעולת גרירה לעשות חרישה, הרי שע"י כוונתו הייתה הפעולה מוגדרת כפעולת חרישה, כך כעת שפסי"ר שפעולת גרירה מביאה לתוצאת חרישה, הרי שפעולת גרירה קרויה מצ"ע פעולת 'חרישה'.

והנה תוספות בשבת בדף קג ד"ה "לא" מביאים את דעת הערוך שפסי"ר דלא ניח"ל מותר, "לא ניח"ל" היינו שאין לו עניין חיובי בתוצאה, ולא דווקא עניין שלילי, ולשון הערוך היא שאם לא ניח"ל אין זה פסי"ר, היינו, ה"לא ניח"ל" מבטל את הפסי"ר, ומבארים תוספות את הגמרא שם בתולש עולשים כשאינו מכוון לייפות את הקרקע אינו חייב בכל שהו כחורש, כי עביד בארעא דחבריה, עפ"י הערוך שהוא פסי"ר דלא ניח"ל.

והנה בתוספות שמיד לאחריו בד"ה "בארעא" לומד שב'ארעא דחבריה" זו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', וקשה איך שני התוספות מסתדרים?

כמו"כ תוספות מקשים על הערוך שאומר שפסי"ר דלא ניח"ל מותר ממפיס מורסא שם

רואים שזה איסור דרבנן, ולכאורה שאלתם לא ברורה שהרי 'מפיס מורסא' זה מקרה של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ואילו הערוך דיבר על פסי"ר דלא ניח"ל? והנה, שוב, יש הרבה להאריך ובע"ה מקומו בריש כתובות ובשבת, אולם כעת נלך בדרך אחת והיא עפ"י המהרש"א.

אומר המהרש"א שם שזה היינו הך, כי טעם הערוך הוא שכל פסי"ר שלא ניח"ל, כיוון שהוא לא צריך את התכלית, זה נשאר 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' וזו הסיבה שאינו חייב, ולכן תוספות מקשים על הערוך ממיקרים שמוגדרים בגמרא כ'מלאכה שאינה צריכה לגופה' כי הבינו שזה באמת טעם הערוך וממילא אין סתירה בין התוספות.

והנה הק"נ שם בפרק שנים עשר אות ד מביא את המהרש"א וכותב "וצריך פירוש לפירושו ד'מלאכה שאינה צריכה לגופה' פטור אבל אסור לר"ש, מ"מ מותר לכתחילה, ד'מלאכה שאינה צריכה לגופה' מ"מ מכוון למלאכה כמו הוצאת המת, אבל הכא אינו מתכוון ו'מלאכה שאינה צריכה לגופה' מתרווייהו טעמי (שגם לא מתכוון למעשה וגם לתכלית) שרינן לכתחילה כמ"ש תוספות לעיל סברא זו בדף מב ד"ה 'אפילו'".

אולם הקשה על זה הק"נ שהרי הערוך למד את דינו ממילה בצרעת ומזילוף יין ע"ג האישים, שאלו שני איסורים שאינן ממלאכות שבת, ואילו פטור 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' הוא רק בשבת ואילו הערוך למד בכלל מאיסורים שאינם איסורי שבת, אז כיצד ניתן לומר שפסי"ר דלא ניח"ל מותר מדין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'? לכן דוחה את המהרש"א ואומר ששני התוספות לא זהים וטעם הערוך אינו קשור כלל ל'מלאכה שאינה צריכה לגופה' אלא ע"י הלא ניח"ל לא נחשב פסי"ר והתוספות השני זו שיטת תוספות עצמם שבכלל חולקים על הערוך ובע"ה נרחיב בשיטתו בשיעורים למסכת כתובות בע"ה.

אולם, אם נלמד כמהרש"א, וכך לכאורה נראה בפשטות בתוספות הנ"ל בשבת וגם בתוספות לכתובות דף ו, שטעם הערוך באמת מטעם 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', משאלותיהם עליו ממקרים של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', (דבר שהתקשה בו רע"א) ותוספות בשבת דף מב ע"א ד"ה "אפילו" דנים אם מה שר"ש מתיר דשא"מ זה מטעם 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', שהרי בכל 'אינו מתכוון' זה לא נעשה לשם המלאכה אלא לשם מה שפועל, וא"כ זה 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', ולתוספות היה צד שזה טעם ההיתר של דשא"מ דבגמרא בזבחים צב מבואר ששמואל סבר כר"ש שדשא"מ מותר

והגמרא שואלת הרי בגחלת של עץ שזה נידון של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' חולק ושואלים תוספות מה הקשר ביניהם ולמה תלתה הגמרא זה בזה? ואומרים שהגמרא נקטה שהא בהא תליא, שמה שר"ש מתיר דשא"מ זה מטעם 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ושואלים תוספות הרי ר"ש התיר בכה"ת, ואילו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' שייכת רק בשבת.

ננסה לבאר את העניין הזה שהפריע לתוספות בשבת דף מב ולק"נ שהבאנו לעיל. בלא להיכנס לעובי מחלוקת הראשונים בשבת, ניתן לומר ש'מלאכה שאינה צריכה לגופה' זו מלאכה שלא נעשית לשם תכליתה, אולם, השאלה היא מהי תכליתה? במלאכות שבת הגדרת המלאכה איננה כוללת רק מעשה מסוים, כגון: חפירת בור, אלא מעשה לשם תכלית מסוימת, חפירת בור לצורך הבור, כי כך היה במשכן, לפחות לשיטת תוספות ב'מלאכה שאינה צריכה לגופה'.

והנה בשאר איסורי תורה נאסרו מעשים מסוימים אולם לא נאמרה בהם תכלית מסוימת, ממילא לא שייכת לגביהם הגדרה של "עבירה שאינה צריכה לגופה", שפירושה יהיה שעשה את העבירה לשם תכלית אחרת, כיוון שמעשה העבירה לא נאסר לתכלית מסוימת אלא נאסר מצ"ע, לכן לא שייך לדון על זה כ'מלאכה שאינה צריכה לגופה', ולא בגלל שעצם המושג והפטור הוא מדיני שבת, אלא בעיקרון מושג "אינה צריכה לגופה" שייך בכה"ת, אלא שלא משכח"ל בפועל הגדרה של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', כי כדי שיוגדר אצל"ג צריך שלכתחילה יוגדר לשם תכלית מסוימת.

כמובן שבהבנה זו אנו אוחזים שעניין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' אינו נלמד מ"מלאכה מחשבת", עניין ייחודי לשבת, אלא שכלל איננה 'מלאכה' האסורה, דבר שיש הרבה מה להאריך בו ולא כאן המקום.

אולם, בכל זאת ניתן למצוא ציור של 'אינה צריכה לגופה' בשאר איסורי תורה. אמנם ה'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בדרגתה היותר חמורה, זו האסורה באיסור דרבנן, כשמתכוון למעשה אך לא לתכליתו, זאת לא נמצא בשאר איסורי תורה, שהרי לא נאסרו לתכלית מסוימת, אולם 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בדרגתה היותר קלה, זו שיש להתיר לכתחילה, ניתן למצוא זה כאשר אדם יעשה מעשה ואי"צ לגוף המעשה בכלל, בציור זה יהיה שייך 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בכה"ת.

ציור זה הינו הציור של 'דבר שאינו מתכוון' שם אינו מתכוון כלל למעשה העבירה, שהוא עצמו, המעשה, תכליתה של העבירה בכה"ת, א"כ נמצא דשא"מ זה ההיכ"ת ל'מלאכה שאינה צריכה לגופה' שבכה"ת כולה ותוספות סברו שהיתר זה בעיקרון שייך בכה"ת כולה.

זו הייתה סברת תוספות בד"ה "אפילו" בדף מב ע"א בשבת, בדעת המקשה שם שדין דשא"מ תלוי בדין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', על שתי דרגותיו, זה שאסור מדרבנן כאשר מתכוון למעשה ולא לתכלית וזה שמותר מדרבנן, כאשר אינו מתכוון כלל למעשה. אמנם תוספות מסיק שם לא כך, וניתן להתיר דשא"מ אף אם סוברים ש'מלאכה שאינה צריכה לגופה' חייב, אך לא חוזר בו תוספות מהסברא הנ"ל אלא מוכיח שפטור דשא"מ זה פטור בפנ"ע, אך לא חזרנו מהסברא ששייך עניין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בכה"ת.

זו דעת הערוך לפי תוספות. פסי"ר נחשב כמתכוון, כמו שביארנו לעיל שהפסי"ר נותן לזה שם של מלאכה, הבינו תוספות בערוך שלא משנה את הפסי"ר מה שלא ניח"ל שהרי הפסי"ר הוא הגדרה במעשה עצמו, ומדוע בכ"ז הערוך מתיר? מבינים בו תוספות שאף שאמנם נחשב כמתכוון, כי זה פסי"ר, אך הוא ל"צ לזה בכלל וממילא זה 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', ויסוד הערוך אינו רק בשבת כי 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בסוג הזה שבכלל לא רוצה את המלאכה, באמת שייכת בכה"ת כולה ולכן תוספות הקשו עליו מציורים שהם ציורים של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', וזה כמו שביאר המהרש"א בהם שזה עניין פסי"ר דלא ניח"ל לערוך לדעת תוספות, ואין ההיתר של לא ניח"ל מצד דשא"מ אלא מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' וזה שייך בכה"ת וסרה תמיהת הק"נ עליו.

לפי"ז יובנו אף דברי תוספות ביומא דף לד ע"ב בד"ה "הני", שם תוספות דנים לפי ר"י ש'מלאכה שאינה צריכה לגופה' חייב, לומר שזה רק כשהתכוון למלאכה ולא לתכליתה, אולם אם יהיה דבר שאינו מתכוון ויהיה פסי"ר אז ר"י יפטור מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' אף שאינו סובר את הפטור של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', אולם זה רק כשהתכוון למלאכה ולא לתכליתה, ותוספות הוכיחו בסוף לא כך.

ולהנ"ל סברתם ברורה, ר"י סבר בעיקרון שיש פטור של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', אלא חולק על ר"ש בזה שסובר שמלאכות שלומדים ממשכן תכלית המלאכה אינה מה שהיה במשכן דווקא אלא גוף המלאכה לבד, דלא כר"ש, לכן גם אם תחפור בור לשם

העפר ולא לשם הבור זה נשאר צל"ג, כי את הבור אתה צריך וזו תכלית המלאכה, אך אם משכח"ל אינה צל"ג ר"י יסכים וזה קורה בדשא"מ.

למדנו מכל זה שבכל היתר דשא"מ שייך לדון משני טעמים לפטור: מצד 'אינו מתכוון' ומצד מלאכה שאצל"ג שהרי לא נעשה מעשה העבירה לצורכה אלא רק יצא לו, וזה נוהג בכה"ת.

האם מה שר"ש מתיר 'דבר אינו מתכוון' זה רק מצד דשא"מ או גם מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'? זה היה הנידון בתוספות בשבת דף מב הנ"ל.

לבישה לגניבת מכס הרי זו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'

הגמרא בב"ק מביאה את דין לבישת עשרה בגדים שאסור לגנוב בזה את המכס ואילו ר"ש בשם ר"ע אומר שמותר לגנוב את המכס, ואומרת הגמרא שמר סבר דשא"מ מותר ומר סבר אסור, ושאלנו שהרי לפי מהר"י קורקוס לא צריך הנאה בכלל ומה הגמרא אומרת שזה נוגע לדין 'דבר שאינו מתכוון', למה בדיוק לא התכוון?

אלא, כשנלך לדון מצד מה להתיר, היתר דשא"מ באמת לא שייך שם, שהרי האיסור בלבישה, לפי הרמב"ם, הוא אף אם לא נהנה ואילו ללבישה הוא התכוון ללבוש ול"צ להתכוון להנאה כי לא צריך הנאה, א"כ לא שייך היתר דשא"מ, אולם היתר 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' יש פה, שהרי הוא לובש בגד כלאיים לא כדי ללבוש אלא כדי לגנוב את המכס, הוא אמנם מתכוון ללבוש אבל ל"צ את הלבשה וזו ההיכ"ת של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', שלבישה שאינה לצורך לבישה זו 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'.

ניתן לומר שכבר רמוז בדברי הגמרא שאין ההיתר כאן מצד הדין הרגיל של 'דבר שאינו מתכוון' שהרי הגמרא מביאה שהסובר שמותר הוא ר"ש בשם ר"ע, אף שבכה"ת ר"ש הוא זה המתיר דשא"מ, א"כ מדוע ר"ש צריך להביא זאת בשם ר"ע?

זה רומז לכך, שאין כאן את ההיתר של דשא"מ שהרי סו"ס הוא התכוון ללבוש, אלא היתר 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ואף שר"ש הוא גם מרא דשמעתתא ד'מלאכה שאינה צריכה לגופה', אולם ייתכן שר"ש כאן לא יסכים כלל שינהג דין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'.

וא"ת הרי בגמרא כתוב 'דשא"מ'? ר"ע יסבור שמה שדשא"מ בכה"ת מותר, זה באמת מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ולא מטעם ר"ש שזה רק מטעם דשא"מ, לפי ר"ע כל היתר דשא"מ אינו היתר מצ"ע, אלא רק מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' והיתה לתוספות הו"א כך גם בדעת ר"ש ודחו זאת.

כאן הלבישה נעשית בכוונה ולכן אין את היתר דשא"מ של ר"ש כי התכוון ללבישה, אך הוא לבוש לא לצורך לבישה, אלא כדי לגנוב את המכס, לכן לפי ר"ש לא יהיה פטור ולפי ר"ע יהיה, למה לא נגיד שר"ש מודה שבדשא"מ יהיה גם את הפטור של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'?

מכוח זה שפסי"ר חייב!

שהרי כאשר זה פסי"ר, אז אמנם מצד היתר דשא"מ, כשיש פסי"ר אין היתר של דשא"מ, אך הרי שייך עדיין לבוא ולדונו מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', כי הוא לא רוצה באופן חיובי וכמו שבאמת למד הערוך בפסי"ר דלא ניח"ל, ולמה ר"ש מחייב?

מזה שר"ש מודה שחייב בפסי"ר, מוכח שאין לו פטור של 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בציור של דשא"מ בכה"ת, אלא רק מצד דשא"מ ואילו ר"ע סובר שמותר זה מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה'.

ביאור הרמב"ם

הרמב"ם פוסק כר"ש שדשא"מ מותר ולכן מוכרי כסות שרק העלו ע"ע את הבגד ובהעלאה צריך הנאה, כיוון שאינם מתכוונים להנות מותר, אך לובש לגנוב מכס א"א לפוטרו מצד היתר דשא"מ, כי בלבישה ל"צ הנאה, לכן לא מעניין אותנו שלא התכוון להנאה שהרי ללבישה כן התכוון, ומה שהגמרא אמרה שזה דשא"מ ומותר, זה רק לשיטת ר"ע שמתיר דשא"מ מצד שזה 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', ולא לר"ש.

ר"ע סבר שכל דשא"מ זה מדין 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ואילו אנו פוסקים כר"ש שהיתרו רק מצד 'אינו מתכוון' ולא מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', מניין? בגלל שהלכה שפסי"ר אסור.

זו הייתה כוונת מהר"י קורקוס שכתב שדברי הגמרא להתיר נכונים רק לפני שאביי הסכים לרבא שמודה ר"ש בפסי"ר, לפני שידענו שר"ש מודה בפסי"ר למדנו שסבר ר"ש שהיתר דשא"מ הוא גם מצד 'מלאכה שאינה צריכה לגופה', וא"כ סבר שהיתר של 'מלאכה

שאינה צריכה לגופה' זה אף בכה"ת כולה ויהיה שייך גם כאן בלובש לגנוב את המכס, אולם אחרי שלמדנו שר"ש מחייב בפסי"ר ע"כ לא סבר שבדשא"מ נוהג היתר 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' אלא רק דשא"מ וזה לא שייך במוכרי כסות כי מתכוונים ללבישה ואילו הנאה ל"צ.

להלכה שקיי"ל שפסי"ר אסור ע"כ אין פטור 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' בכה"ת וא"כ בלובש לגנוב את המכס אין סיבה לפטור אותו, ולזה התכוון מהר"י קורקוס בלא שנכנס לענין ר"ע ור"ש, אלא שניתן להוסיף על דבריו ולומר שאף כיום שפסי"ר אסור, אין היתר לדעת ר"ש, אולם ר"ע עדיין סובר שדשא"מ זה מטעם 'מלאכה שאינה צריכה לגופה' ולפיו הולכת הגמרא בב"ק ואי"צ לומר שהיא רק להו"א כפי שעולה מדבריו.

